

**Ewangelicki Kościół Łaski Krzyża Chrystusowego, jego duchowni,
przewodniczący Rady Kościelnej, przedstawiciele parafii, organiści i kantorzy
oraz należący do kościoła cmentarz**

Kościół powstał dzięki ofiarności mieszkańców Jeleniej Góry, którzy już na samym początku ruchu reformacyjnego przyjęli religię ewangelicką, ale w głównej mierze dzięki staraniom króla szwedzkiego, Karola XII. Wobec braku ewangelickiego domu modlitwy, o który tutejsze kupiectwo wielokrotnie zwracało się do dworu cesarskiego w Wiedniu, ewangelicy wierni musieli współużytkować tutejszy parafialny kościół katolicki i dopiero po odejściu tutejszego księdza katolickiego Stanisłausa Saurusa jako kanonika do Wrocławia oraz na podstawie odstąpionego jeleniogórskiemu magistratowi prawa patronackiego przez dr. Franza Ruprechta (zwanego Gryniem) udało im się wywalczyć ewangelickie duszpasterstwo, sprawowane początkowo w roku 1524 przez magistra George Langnickela ze Złotoryi, który zmarł w 1531 r., następnie przez Nicolausa Ottmansdorfa, który w 1540 r. otrzymał powołanie do Bautzen, Wolfganga Systeliusa z Passau, który zmarł w 1553 r., Bcnedictusa Moliera, zwolnionego w 1548 r. Kolejnymi duszpasterzami byli: Johann Steinborn, Wolfgang Droschke, magister Johann Glaser, Jacob Krause, Caspar Fróming z Bolesławca (zmarł w 1557 r.), Philipp Melanchton, zwany Pobożnym, Balthasar Thilesius z Jeleniej Góry, urodzony w 1531 r., syn tutejszego burmistrza Melchiora Thilsesiusa, zmarł w Strzelinie w 1522 r., Anton Herfurth z Mirska nad Kwisą, zmarł w 1582 r., magister Johann Sitsch z Wrocławia, zmarł na zarazę w 1586 r., magister Thomas Weinrich z Jeleniej Góry, zmarł w 1606 r. (w 1588 r. komunie przyjęło 2584 osoby, ochrzczonych zostało 360 dzieci, 117 osób zmarło, zawarto 60 związków małżeńskich). Następnymi pastorami byli: Esaias Schellenbach, Johannes Tralles z Jeleniej Góry, urodzony w 1576 r. , Michael Herold. Podczas wojny trzydziestoletniej, w zależności od tego, czy miasto było w rękach Szwedów, czy wojsk cesarskich, w kościele katolickim nabożeństwa odprawiane były na zmianę przez katolickich lub ewangelickich duchownych; w 1650 r. ustanowiono trwale kult katolicki, jego szerzeniem zajmowali się osiedli tu jezuici; protestanckie nabożeństwa zostały zabronione, ewangelicy byli uciskani, a ewangelickiemu duchownemu Tobiasowi Róhrichtowi z Jeleniej Góry, zatrudnionemu jako następca Herolda i katolickiego księdza Hubricha, odebrano 29 października 1650 r. klucze od kościoła, a jego poprzednik Hubrich został również jego następcą. Od tego czasu wszyscy wyznawcy wiary ewangelickiej, którzy stanowili większość mieszkańców, zmuszeni byli w sprawach związanych kościołem udawać się do Jawora, Twardocic, Proboszczowej, Wieży lub Giebułtowa, gdzie istniały kościoły ewangelickie. Jednak te wyjazdy, nie tylko kosztowne, były również dla wielu a więc dla chorych, biednych i starych - niezwykle uciążliwe, a nawet niemożliwe. Sytuacja zmieniła się dzięki wspomnianemu królowi Karolowi XII, który roztaczając opiekę nad protestantami - zażądał od cesarza Józefa I umieszczenia w zawartej 11 sierpnia 1707 r. Konwencji z Altranstadt paragrafu 10 o następującym brzmieniu:

§ 10. *Sacra Caesarea Majestas amicis Sacrae Regiae Majestatis Svecicae Principium ac Statum ejusdem Religionis Interventionibus ac Intercessionibus pro Majori Exercitii Religionis Libertate, iisdem Statibus obtinenda, locum relinquere non recusabit, ad mentem Pacis Westphalicae.*

§ 10. Jego Cesarska Wysokość nie będzie się także sprzeciwiał, jeśli Jego Królewska Mość, król Szwecji lub inni książęta i stany wyznania augsburskiego wstawiać się będą przyjaźnie za większymi swobodami religijnymi dla Ślązaków, w myśl tego, co przewiduje Pokój Westfalski.)

Powołując się na ten punkt Konwencji ewangelicy wierni zwrócili się do Strahlenheima, szwedzkiego pełnomocnika do spraw wprowadzenia w życie Konwencji z Altranstädt i poprosili go o poparcie starań o wzniesienie własnego kościoła. Obrady komisji przeciągały się, gdyż strona cesarska wynajdowała ciągle nowe trudności. Wreszcie w lutym 1709 r. osiągnięty został reces egzekucyjny. Zgodnie z nim ewangelikom zwrócone zostały nie tylko odebrane po Pokoju Westfalskim kościoły w Księstwach Legnickim, Brzeskim Wołowskim (łącznie 18), lecz wydane zostało pozwolenie wybudowania w trzech księstwach dziedzicznych - poza powstałymi na podstawie Pokoju Westfalskiego tzw. Kościołów Pokoju na przedmieściach Świdnicy, Jawom i Głogowa - kolejnych trzech kościołów i szkół, a mianowicie na przedmieściach Jeleniej Góry, Kamiennej Góry i Kożuchowa, natomiast w całym kraju dalsze trzy: koło Zagania, Milicza i Cieszyna. Zachowano przy tym prawa parafialne księży katolickich, wskutek czego wszelkie czynności kościelne - chrzty, śluby i pogrzeby - należało opłacać podwójnie: na rzecz katolickich proboszczów i ewangelickich duchownych. Żaden sakrament nie mógł być udzielony, jeżeli nie zostało przedstawione potwierdzenie opłaty w kościele katolickim. Owe nowe kościoły nazwane zostały Kościołami Łaski, albowiem na ich budowę, zgodnie z artykułem 1 § 10 Konwencji z Altranstädt, zgodę łaskawie wyraził cesarz. Za tę łaskę należało słoń zapłacić w formie prezentów na rzecz dworu cesarskiego i ogromnych pożyczek, na których spłatę nikt nie mógł liczyć. Jelenia Góra przekazała 3000 dukatów jako dobrowolny prezent i 100.000 w formie pożyczki. Niezwykle twarde warunki a mimo to zgodzono się na nie, aby uzyskać większą wolność religijną. 13 lutego, w kilka dni po zawarciu porozumienia, w którym szwedzki obserwator freiherr von Strahlenheim oświadczył, że dzięki niemu Konwencja z Altranstädt została w pełni wprowadzona w życie, starosta kraju, hrabia von Schaffgotsch, skierował do magistratu Jeleniej Góry pismo, w którym zawiadamiał, że hrabia von Zinzendorf i on sam otrzymali polecenie, by wyznaczyć odpowiednie miejsce pod budowę kościoła. Równocześnie nakazano mieszczanom dokonanie spośród ludzi najszlachetniejszych, najbardziej prawych i wielbiących pokój wyboru tymczasowego przewodniczącego Kolegium Kościelnego. 19 lutego zwołano zebranie mieszczan i ogłoszono powyższy rozkaz. Natychmiast rozpoczęto starania o utworzenie Kolegium Kościelnego. Spośród zgromadzonych wybrano siedmiu przewodniczących i czterech deputowanych, którzy mieli zająć się sprawami kościoła. Przewodniczącymi byli:

1) Bernhard Bonnit von Mohrenthal, właściciel ziemski licznych dóbr, tu jednak osoba prywatna,

- 2) Dr Süssenbach, lekarz miejski;
- 3) Daniel von Buchs, właściciel Pelzig, starszy cechu kupców;
- 4) Gottfried Glafey, starszy cechu kupców;
- 5) Adam Steuer, starszy cechu kupców;
- 6) Christian Menzel, starszy cechu kupców;
- 7) Gottfried Baumgart, starszy cechu kupców.

Delegatami mieszczan byli:

- 1) Gottfried Kleiner, miejski urzędnik skarbowy;
- 2) Daniel Krebs, złotnik i srebrnik;
- 3) Christoph Körner, starszy cechu rzeźni- ków;
- 4) Georg Friede, starszy cechu stolarzy.

Publiczne zatwierdzenie członków odbyło się 12 kwietnia na ratuszu. Kolejnym zadaniem było znalezienie odpowiedniego miejsca pod budowę kościoła. Zaproponowano cztery lokalizacje:

- 1) Dom ogrodowy oraz ogród Glafeya na Przedmieściu Ulicy Długiej, nr hipoteczny 1009, obecnie należący do królewskiego radcy sądu powiatowego Fliegela;
- 2) Ogród von Buchsa przed Bramą Ulicy Długiej, nr. Hip. 909/10, obecnie częściowo własność mistrza murarskiego Lelande, ogrodnika Weinholda oraz innych osób;
- 3) Ogród Adolpha przy Promenadzie, nr. hip. 1021 (w późniejszych czasach własność kolejno: Franza, ogrodnika Heinricha, Knol- la, wdowy po aptekarzu Dausel, a obecnie wdowy fabrykanta Schlitt- gena;
- 4) Pola uprawne Kämmera przed Bramą Wojanowską przy obecnej Bahnhofsstraße.

Szwedzki architekt Franz Reval, którego poproszono o radę, zdecydował się na tę ostatnią lokalizację, ta zaś została zaakceptowana przez hrabiego von Zinzendorfa. Uzasadził on wybór tym, że dwór cesarski nie pozwoliłby na budowę murowanego kościoła zbyt blisko miasta. 22 kwietnia, w poniedziałek po Jubilate [Czwarta Niedziela po Wielkanocy] przybyli tu obaj komisarze cesarscy, pan Franz Ludwig hrabia von Zinzendorf - cesarsko-dworski radca wojenny, komorzy, pułkownik-wachmistrz i poseł na szwedzkim dworze królewskim, oraz pan Hans Anton hrabia von Schaffgotsch, ówczesny starosta krajowy, w celu oznaczenia placu budowy. Wczesnym rankiem mieszczanie pod bronią ustawili się szpalerem od mostu na Kamiennej. Stany ziemskie, prowadzone przez pana von Debschlitz na Langenöls [dwór Oleszna] i Mittelstonsdorf [Staniszów], wyjechały panom komisarzom na przeciw, którzy przybyli w powozie zaprzęgniętym w sześć koni i powitani zostali przemówieniem przez młodego pana barona von Zedlitz na Wojanowie. Arystokraci powitali powóz obnażonymi rapierami. Z wieży ratuszowej rozbrzmiała muzyka, rozległy się wystrzały petard. Pochód zbliżył się do placu kościelnego. Tam panowie komisarze dosiedli koni. utworzono krąg i hrabia Schaffgotsch wygłosił przemówienie. Sławił w nim cesarską łaskę, dzięki której ewangelickie mieszczaństwo może wybudować kościół i szkołę, a następnie poprosił o kontynuowanie uroczystości hrabiego Zinzendorfa: „Rzecz ta stanie się przyczyną wiecznej chwały Waszej Ekscelencji, jako wezwanie wszelkiej władzy państwowej do niezłomności i zachowania wiecznego pokoju” i zakończył słowami: *Rzecz lud: Radośnie śpiewajcie Panu i Cesarzowi, i wszystkim. Amen!*

Hrabia Zinzendorf odpowiedział, że z radością przyjmuje obowiązek, życzy sobie, by dzieło to zechciało stać się przyczyną chwały dla ukochanej ojczyzny, a w szczególności dla „Królewskiej rodziny Jego Ekscelencji, która niczym perła i kamień szlachetny błyszczy pośród arystokracji”; **wyraził też nadzieję, że mieszczaństwu kościół ten przypominać będzie o obowiązkach wobec Boga i majestatu cesarskiego** i zakończył słowami pochwały dla cesarskiej łaski. Obaj komisarze ujęli Znak Łaski (włącznie z wykonanym z żelaza orłem cesarskim, na którego piersi widnieje litera „J” ze złotą koroną, z żółtą i czarną wstęgą), wbili go w ziemię i przekazali następnie przewodniczącym Kolegium Kościelnego. Konsulent prawny Gerstmann z Kowar podziękował obu komisarzom za ich starania, a zebrany tłum zaintonowała z głębi serca pieśń: „Allein Gott in der Hob’ sei Ehr” („Chwała jedynemu Bogu na wysokości”). Następnie - jeszcze w obecności panów komisarzy - ustawiono straż oraz rozbito namiot, w którym odbyły się pierwsze uroczystości kościelne, odprawione przez magistra Scharfa ze Świdnicy.

Ochrzczył on synów pana Leopolda von Reibnitz na Bukowcu, kupców Baumgartena i Gotisch linga z Jeleniej Góry i jeszcze pięcioro innych dzieci ze wsi, a 23 kwietnia rankiem doprawił pierwsze poranne nabożeństwo w oparciu o 1. Mojż 1. Funkcję kantora powierzono kandydatowi teologii Davidowi Zöllnerowi, Gottlobowi Pietschmannowi i Tobiasowi Weberowi; ten ostatni ufundował później 200 talarów, z których zysk przeznaczony był na czesne dla biednych dzieci. Dzwonnikami mianowano Gottloba Böttnera. W Niedzielę Cantate kazanie główne wygłosił pastor Edelmann z Lubania, a kazanie na nieszpory magister Scharf. Spowiedź odbywała się w położonej opodal stodole. Zielone Świątki 1709 r. obchodzono już w szybko wniesionym kościele tymczasowym, a kazanie główne wygłosił magister Gude, rektor z Lubania, kazanie na nieszpory zaś magister Förster, pastor w Oppach koło Lubania; kazanie główne drugiego dnia świąt wygłosił magister Gude, kazanie wieczorne - magister G. Weinmann; poranne kazanie trzeciego dnia - wspomniany już Förster. Podjęto również poważne i szybkie działania, zmierzające ku wybudowaniu kościoła. Już 1 marca przywieziono pierwszy transport drewna budowlanego, 17 maja, podczas silnej śnieży, wytyczono dokładnie obrys kościoła, a 23 maja, w obecności członków Kolegium Kościelnego, robotnicy rozpoczęli prace, uprzednio odmawiając „Ojcze nasz”. 4 czerwca położono kamień węgielny: po odśpiewaniu pieśni *Es woli’ uns Gott gnädig sein* oraz *Herr Gott, dich loben wir* przedstawiciel starostwa krajowego von Spiller i członkowie Kolegium Kościelnego wykonali zwyczajowe trzy uderzenia, następnie pastor Knorr z Groß-Wandritsch [Wądroże Wielkie] wygłosił przemówienie, a pastor Gerber z Meffersdorf [Pobiedna] udzielił błogosławieństwa. Z tej okazji mgr Schwedler napisał taką oto pieśń:

Bóg jest dobry wobec ludzi, spójrzcie, jakie czyni cuda.

Z łaski swojej on zgotował dla nas wszystkich wybawienie.

A u źródła kamień jeden i innego nie ma już.

To Chrystusa drogi krzyż Jezus Chrystus, Boży Syn, stał się dla nas łaski tronem.

Aby człowiek stał się dobrym, oddał za nas życie, krew; Węgielnym zatem kamieniem takie tutaj będzie on:

To Chrystusa drogi krzyż.

Oto miejsce jest wybrane, tu usłyszysz Słowo Pana, doznasz łaski w tamtej sali, tutaj chrzest oraz Wieczerza.

A w podstawie jeden kamień i innego nie ma już,:

To Chrystusa drogi krzyż.

Aniołowie już czekają, wyglądają tęsknie chwili, kiedy wraca Boży lud, mnożą się mieszkańcy nieba;

Bo ów kamień w fundamencie i innego nie ma już:

To Chrystusa drogi krzyż.

Ach, radujcie się już. wierni, bo aniołom równiście wnet,

Na kamieniu tym budujcie w sobie dla Świętego Ducha dom;

A kamieniem tym jest on i innego nie ma już:

To Chrystusa drogi krzyż.

Budujcież Jerozolimę nową, bo to Bogu rzecz przyjemna, nim wejdziecie w progi miasta, gdzie w świątyni sam Baranek,

gdzie wypływa Boski nurt, a Chrystusa drogi krzyż, wszystkim i we wszystkim jest.

Już podczas trwania budowy powołano, w miejsce dotychczasowych przyjezdnych duchownych, stałych kaznodziejów kościoła, a mianowicie na pastora prymariusza magistra Neunherza z Lubania, na archidiakonów - magistra Kahla z Harpersdorf [Twardocice] i magistra J. Chr. Mollera z Holzkirch [Kościelnik]. Tobias Volkmar był pierwszym kantorem i grał na organach, póki nie zatrudniono oddzielnego organisty. Sama budowa posuwała się tak szybko, że już 9 października 1715 r. na wieży umieszczono kulę z krzyżem otoczonym promieniami. Kula miała 3 łokcie średnicy, a wykonał ją kowal miedziany David Wenzel. Krzyż - wysoki na 9 łokci i szeroki na 3 łokcie, o wadze 7 cetnarów - wykonał kowal Elias Wenzel. W pierwszych dniach grudnia 1717 r. wciągnięto dzwony na dzwonnice. Pierwszy z nich - dotychczas wiszący w zewnętrznej dzwonnicy, stojącej obok kościoła - istniał od 24 grudnia 1709 r., uderzono weń na pasterkę. Ważył 4 1/4 cetnara i opatrzony był następującą inskrypcją:

Ten to pierwszy dzwon ewangelików jeleniogórskich sporządzono roku 1709 przez, dyrektora de Mohrental, kuratorów dr. Süssenbacha, dr. Buchsa itd.

Oto dzwon wzywa niebiosą, słuchaj słów, podążaj za tym, co masz działać, ucz się śmierci.

Drugi dzwon o wadze 1 1/2 cetnarów 16 funtów miał napis:

Na święty głos brązu przyjdźcie dzieci oraz starcy Przed cesarzami imperium wylewajcie tysięczne prośby, bo cesarz dał nam tę słodką folgę, iż wolni możemy sprawować kult i święte obrzędy.

To spiżowe dzieło wykonano rozkazem Kolegium Kuratorów kościelnych Roku 1710, w miesiącu kwietniu.

Na trzecim dzwonie widniał napis:

Roku 1710, gdy przewodniczącymi kolegium byli Bernhard von Mohrenthal na Pieszycach i dr Süssenbach.

Gdzie drzewiej woły, owce, zagony, teraz takie sadza się' dzwony, co proszą, by słuchać Słowa.

Za takie łaski trzeba dziękować.

*Twój Józef w życzliwej spogląda ciszy, tak, Tyś to sprawił, Najwyższy.
Pomóż nauczać, modlić się, śpiewać, kiedy te dzwony zaczną rozbrzmiewać.*

Treść wszystkich trzech napisów wyszła spod pióra seniora Neunherza. Dzwony były dziełem ludwisarza Dämmingera z Legnicy. Przez wiele lat średniego dzwonu używano jako dzwonu godzinowego, aż w 1737 r. zawieszono oddzielny dzwon bijący godziny. Bibliotekę kościelną założył w 1717 r. magister Mosemann. W 1718 r., dziewięć lat po położeniu kamienia węgielnego, budowa osiągnęła taki etap, że można było dokonać poświęcenia kościoła. Nastąpiło to 9 maja, w poniedziałek po Jubilate [trzecia niedziela po Wielkanocy]. Po krótkim kazaniu pastora Moliera na temat psalmu 122, wygłoszonym w kościele tymczasowym, o godzinie 8 wierni przeszli w uroczystej procesji - czterech kaznodziejów w stułach - śpiewając pieśni *Es woli' und Gott genädig sein* oraz *Nun bitten wir den heiligen Geist*, do nowego kościoła. Niesiona przez pierwszego przewodniczącego Kolegium Kościelnego Głaleya cesarska Laska Laski umieszczona została nad ołtarzem, gdzie znajduje się do dzisiaj. Główne kazanie do psalmu 132, 13. 14 wygłosił senior Neunherz, kazanie w nieszpory magister Mosemann do Izajasza 2, 3.

Sam kościół należy do najpiękniejszych i największych pośród świątyń ewangelickich na Śląsku. Znajduje się na końcu Przedmieścia Wojanowskiego na obszernym placu, opadającym lekko ku północy. Wzniesiony jest na obrysie łacińskiego krzyża, a jego pełna nazwa brzmi: „Kościół Łaski pod wezwaniem Krzyża Chrystusowego w Jeleniej Górze”. Wraz zakrystią jego długość wynosi 130 łokci, szerokość 73 łokcie, wysokość do połączanej kuli i krzyża - 100 łokci. Dzięki złudzeniu optycznemu wydaje się jednak wyższy, niż jest w rzeczywistości. Zakrystię oddziela od kościoła poprzeczna ściana, biegnąca pod organami. W niedzielę rankiem odbywa się tam spowiedź, a czasami także komunia święta. Kościół ma trzy wejścia główne, przed każdym z nich zamykany korytarzyk wejściowy. Pierwsze wejście znajduje się naprzeciwko ołtarza, od strony zachodniej, drugie - *vis a vis* Domu Kantora od południa, trzecie po północnej stronie. Od wejść prowadzą szerokie korytarze przecinające się po środku kościoła, tworząc krzyż. Po obu ich stronach znajdują się ławki. W kościele są trzy znajdujące się nad sobą chóry, albo empory; dwie dolne są bardzo szerokie i opierają się na 26 kolumnach, górna empora mieści jedynie pojedynczą ławkę i poręcz. W czterech rogach najwyższej empory słychać występujące w akustycznie zbudowanych kościołach echo. Empory obiegają cały kościół od jednej strony ołtarza do przeciwnej. Podpierające je kolumny o złożonych głowach, pomalowane są we wzór przypominający marmur. Pola przedniej ściany dolnej empory mają niebieskie tło, na każdym z nich znajduje się cytat z Biblii wypisany złotymi, czarno cieniowanymi literami. W narożach drugiej empory znajdują się czarne tablice (dar kupca Georga Friedricha Schmidta), na których dużymi białymi cyframi oznacza się śpiewane pieśni. Zarówno na dole, jak i na dwóch pierwszych emporach znajdują się różne łoże z zamykanymi drzwiami i częściowo z oknami. Wybudowane zostały na polecenie różnych rodzin, a wejść do nich można z zewnątrz. Wiele z nich ozdobionych jest obrazami o treści biblijnej. Schody znajdują się w narożach krzyża więc nie we wnętrzu kościoła.

**Na dole w kościele jest 1278 miejsc siedzących
na trzech emporach 2202 miejsca siedzące
w podcieniach 540 miejsc siedzących
Razem 4020 miejsc siedzących.**

Dużo jest jeszcze miejsc stojących w korytarzach. Sklepienie kościoła jest arcydziełem, należy poświęcić mu uwagę. Jest niezwyklej rozmiarów, w środku ma otwór, przez który wciągane są dzwony. Otwór ten przykryty jest tarczą zegara, którego wskazówki porusza mechanizm, znajdujący się w wieży, wybijający kwadranse. Kościół jest precudownie ozdobiony.

Cały sufit, nie tylko kopułę, pokrywają freski; te na kopule i w dwóch skrzydłach bocznych są darem tutejszego kupca Gottfrieda Ullmanna; przednią część nad ołtarzem namalowano na koszt kupca Georga Friedericha Schmidta; tylną część oraz tę nad samym ołtarzem i nad organami - na koszt kupca Johanna Heinricha Martensa.

Tło kopuły ma kolor złota. Sprawia wrażenie wspartej na marmurkowanej na fioletowo kolumnadzie, przez namalowane okna widać błękitne niebo. Kolumnada ciągnie się do skrzydeł bocznych. W czterech narożnikach, gdzie sklepienie kopuły styka się z krzyżującymi się korytarzami, znajdują się czterej ewangeliści. Obraz na przednim sklepieniu ponad wejściem głównym przedstawia „Zmartwychwstanie Jezusa”, lekko z boku w kierunku północnym w medalionie w kolorze brunatnym ze złotym cieniowaniem: „Tomasz”, który pada Chrystusowi do stóp ze słowami „Pan mój i Bóg mój!”

Ku południu - zmartwychwstały Jezus ukazujący się Marii Magdalenie, a na łuku sklepienia „Jezus z dwoma uczniami w drodze do Emaus”; poniżej znajdują się postacie alegoryczne. Ku północy na sklepieniu korytarza widnieje święty Paweł, który spada z konia, ujrawszy Jezusa; po południowej stronie Jakub i drabina niebieska; po wschodniej stronie ku ołtarzowi - wniebowstąpienie Jezusa;

poniżej ku północy w medalionie z fioletowo-zielonym cieniowaniem: „Jezus nauczający w świątyni”, a ku południu „Jezus wstępujący do nieba w otoczeniu aniołów”; na końcu sufitu w kierunku kopuły w zielonych barwach „Przemienienie Jezusa”; natomiast przy ołtarzu: „Jehova w poświęci”, pod nim zaś postacie alegoryczne.

Nad organami znajduje się Trójca Święta na świetlistym tle, w otoczeniu patriarchów, proroków, apostołów i aniołów świętych. Malowidło to liczy wielką ilość postaci. Kosztowało 5000 guldenów i jest dziełem Willmanna, najlepszego śląskiego malarza ówczesnej epoki.

Na emporach nad wejściami znajdują się obrazy olejne, posiadające również wartość artystyczną, a są to - na dolnej emporze: 1) Jezus na Górze Oliwnej; 2) Ukrzyżowanie Jezusa; 3) Złożenie Jezusa do grobu; na górnej emporze sceny ze Starego Testamentu, odpowiednio: 1) Walka Dawida z Goliatem; 2) Wywyższenie węża na pustyni; 3) Wrzucenie Jonasza do morza. Po północnej stronie na dolnej emporze: 1) Zmartwychwstanie Jezusa; 2) Wniebowstąpienie Jezusa, 3) Oblicze i kazanie Piotra; na górnej: 1) Samson wnosi skrzydło bram na wzgórze; 2) Eliasza wniebowstąpienie; 3) Gołąb niosący liść oliwny ku arce Noego. Po południowej stronie na dolnej emporze:

1) Zwiastowanie Maryji; 2) Narodziny Jezusa; 3) Obrzezanie Jezusa. Na górnej: 1) Samson

dzierży w dłoni cesarski Znak Łaski (a więc włócznie, za pomocą której 22 kwietnia oznaczono miejsce budowy).

Ołtarz ten jest dziełem jeleniogórskiego stolarza Hilschera, zamówiony został przez Johanna Gerstmannna. Widnieją na nim słowa: „Zapewnił pamięć swym cudom; Pan jest miłosierny i łaskawy; psalm III. 4”. **Pierwotnie w ołtarzu znajdował się obraz przedstawiający Ostatnią Wieczerzę. Jednak, ponieważ był bardzo ciemny, a także spotkał się z krytyką znawców sztuki, więc na 150-licie kościoła w 1859 r., z hojnych składek wiernych, zakupiono obraz „Chrystus na Górze Oliwnej”, autorstwa [Otto] Mengelberga z Dusseldorfu** - który jest istotnie ozdobą kościoła i ołtarza. Wspaniałe organy zamówił u wrocławskiego organmistrza Rodera kupiec i pierwszy przewodniczący kolegium kościelnego Christian Menzel, pan na Łomnicy i Górnym i Dolnym Dziwiszowie; a zbudowane zostały w latach 1725-1727.

Należą one do najlepszych na Śląsku i kosztowały, wraz ze zdobieniem ołtarza, 30.000 talarów. Wyposażone są w cztery manualy, 64 głosy, werble i dzwonki, 80 rejestrów i 3423 piszczałki. Zajmują całą szerokość kościoła i słyną szeroko ze względu na swoje piękno oraz jakość dźwięku. Z lewej i prawej umieszczone są dwa kotły podtrzymywane przez dwóch aniołów, z trzecim aniołem uderzającym w instrument; zaś powyżej jeszcze anioł z trąbą. Wysuniętą część podtrzymują dwa kolosalne, osadzone na postumentach popiersia oraz dwie korynckie kolumny. Na górze, pośrodku znajduje się promieniste słońce ze złotego szkła, w jego środku trójkąt z napisem „Jehowah”. Po oby stronach szczytu organów znajdują się herby cesarski i śląski. Z okazji jubileuszu w 1859 r. organy poddano gruntownej renowacji, której dokonał słynny organomistrz Schlag z Świdnicy.

Nad chórem po obu stronach znajdują się naturalnej wielkości obrazy obu cesarzy, za rządów których kościół został wybudowany.

Po stronie północnej portret Józefa I Habsburga, któremu wręczana jest petycja, po stronie południowej - portret Karola VI. Ich ramy są bogato złocone. Oba obrazy są darem kupca Augustina Bohmera. Przed uroczystościami jubileuszowymi 1859 r. wszystkie złocone poddano renowacji, którą wykonał dostawca dworu Ohagen z Wrocławia. Pod chórem po obu stronach ołtarza wiszą portrety całych postaci lub jedynie popiersia wszystkich duchownych, którzy sprawowali urząd w tym kościele do swej śmierci.

Obrazy te są albo darami pojedynczych osób prywatnych, albo rodzin, które się /łożyły na ten cel.

W nowszych czasach (w latach 1816 i 1817) po bokach ołtarza umieszczono trzy tablice: jedna zawiera nazwiska bojowników o wolność, poległych w bitwach Jeleniogórczan, druga - poległych pochodzących z pobliskich wsi, a trzecia - tych członków pierwszego batalionu 1 i śląskiego regimentu Landwehry, którzy odznaczeni zostali żelaznym krzyżem. Za ołtarzem schodzi się po kilku schodkach do przestrzennej zakrystii z kilkoma oddzielnymi pomieszczeniami po bokach, z których południowe służy duchownym. **Tu znajduje się wyjątkowe i wspaniałe dzieło sztuki, a mianowicie obraz przedstawiający niezwykle zasłużonego dla kościoła kupca Christiana**

Menzela, właściciela Łomnicy i Dziwiszowa, narysowany piórką przez jego syna w sposób tak cudowny, że sądzić można, iż jest to miedzioryt. Artysta podarował ów obraz kościołowi na pamiątkę. Inskrypcja świadczy o wielkim szacunku, jaki czuł syn dla swojego ojca.

Wprawdzie mury kościoła mają grubość sześciu łokci, jednak wieża, która znajduje się pośrodku kopuły, zbudowana została z drewna. Składa się ona z czterech ustawionych jedna na drugiej kopuł i otoczona jest czterema wieżyczkami stojącymi w narożach krzyża, w miejscu gdzie znajdują się prowadzące na emporę schody. Pierwszą kopułę oddziela od drugiej zawieszony dzwon. Kościół ma trzy dzwony, które zastąpiły uprzednie, zniszczone podczas pożaru 16 października 1806 r. Największy waży 42 cetnary, znajdują się na nim - poza nazwiskiem ludwisarza - nazwiska członków ówczesnego Kolegium Kościelnego i żyjących wówczas duchownych. Średni dzwon waży 22 cetnary 91 funtów i nosi napis:

Wieczór przed świętym Gallem zniweczył dzwon i wieżę, a zaraz w krok zmierzały wojennych nieszczęść wichry.

Mały dzwon waży 1 1 cetnarów 93 funty i nosi napis:

W najhardziej mrocznych czasach wierny i dobry stworzył Bóg harmonię dzwonów ku swojej czci na nowo.

Wszystkie trzy odlane zostały przez Johanna Gottfrieda Bóhrera z Norymbergi u wdowy Seifert. Koszt odlania dzwonów wyniósł 3263 talary 16 groszy srebrnych 9 fenigów, a sumę tę pokryła wdowa po tutejszym kupcu i starszym cechu Joh. Cornel. Franzu. W owym otwartym pomieszczeniu, pomiędzy drugą a trzecią kopułą wieży, zawieszony jest dzwon godzinowy. Pomieszczenie pomiędzy trzecią a czwartą kopułą jest zamknięte, nad tą ostatnią umieszczona jest kula oraz krzyż z promieniami, nad który wystaje czubek piorunochronu. Dokładna kopia wieżyczki w kształcie sprzed pożaru znajduje się na stojącym na drugiej emporze modelu kościoła, wysokim na 6 stóp, wykonanym z drewna i pomalowanym. Obok zaś znajduje się model nowej wieżyczki o wysokości 3 łokci 16 cali i szerokości 1 łokcia 16 cali. Kościół kryty jest dachówką ceramiczną. Całość tworzy przepiękny obiekt, ozdobę nie tylko miasta, lecz także Kotliny Jeleniogórskiej.

Obok kościoła, od południa, przy ulicy znajduje się dwupiętrowy budynek, w którym znajdują się mieszkania kantora, organisty, starszego dzwonnika i strażnika kościelnego, zwany Domem Kantora.

Jest w nim również obszerna sala, wykorzystywana przy różnych uroczystościach, a także podczas nauk confirmacyjnych; oraz biblioteka kościelna, zawierająca rzadkie pisma na temat Jeleniej Góry i manuskrypty. Jeden z duchownych sprawuje funkcję bibliotekarza, obecnie jest nim pastor Peiper. Cmentarz opisany został w innej części niniejszej książki. Wokół kościoła zasadzone zostały lipy.

Na zachód od kościoła stoi trzypiętrowy budynek gimnazjum, w którym znajdują się mieszkania trzech duchownych, dyrektora i kilku nauczycieli tej szkoły.

Zatrudnionymi na stałe duchownymi ewangelickimi Kościoła Łaski byli kolejno:

1) magister Johann Neunherz, urodzony 16 sierpnia 1652 r. w Mniszkowie koło Miedzianki. W roku 1709 otrzymał powołanie na pierwszego kaznodzieję tutejszego Kościoła Łaski. W roku 1731 obchodził 50-lecie swojego urzędu, po którym jeszcze przez sześć lat sprawował ten urząd, aż na cztery tygodnie przed śmiercią. Zmarł w 86 roku życia i w 56 roku sprawowania posługi. Jego portret oraz portret magistra Kahla w kosztownych ramach są darem kupca J.W. Winklera.

2) magister Christian Kahl, urodzony w r. 1677 w Skale koło Lwówka Śląskiego. W 1709 r. został archidiakonem, kazanie inauguracyjne wygłosił w 19 niedzielę po Trinitatis. W roku 1750 obchodził jubileusz swojego urzędu, podczas którego bardzo słabym już głosem udzielił błogosławieństwa. Zmarł 26 kwietnia 1750 r., w wieku 76 lat.

3) magister Johann Christoph Mosemann, urodzony w Legnicy w 1672 r. W 1709 r. został trzecim kaznodzieją w Jeleniej Górze. Podejmował starania w zakresie zdobywania pieniędzy na kształcenie biednych dzieci, stworzył także bibliotekę kościelną. Zmarł w wyniku wylewu, który uniemożliwił mu piastowanie swojego urzędu, w roku 1730 w wieku 58 lat i w 27 roku sprawowania urzędu.

4) magister Johann Christoph Muller, urodzony w 1675 r. w Lubaniu. W 1709 r. powołany został jako czwarty kaznodzieja do Jeleniej Góry; zmarł w r. 1726 r., w wieku 51 lat i w 21 roku sprawowania urzędu.

5) magister Gottlob Adolph, urodzony w 1685 r. w Wieży koło Gryfowa Śląskiego. Od 1726 r. był diakonem w Jeleniej Górze. Ku rozpaczy parafian został wezwany przed oblicze Boga na skutek kaprysu aury. Gdy 1 sierpnia 1745 r., w siódmą niedzielę po Trinitatis wchodził na ambonę, śmiertelnie poraziła go błyskawica. Zmarł w 60 roku życia i w 25 roku sprawowania urzędu. Pochowany został blisko zakrystii, na jego nagrobku znajduje się następująca inskrypcja:

Kto czyta, niechaj zapamięta!

Pobożny kaznodzieja, który z ambony odszedł do Boga, spoczywa tu w cielesnej powłoce. Jest nim były szacowny i uczony Pan, pan magister Gottl. Adolph, tutejszy zasłużony Arch. Diak., zrodzony z czcigodnych rodziców T. p. pana Christ. Adolpha, diakona w Wieży i T. p. pani Rosine, z domu Briickcr, roku pańskiego 1685, dnia 3 października, odrodzony przez sakrament chrztu, w tamtejszej szkole nauczony, następnie zaś w gimnazjum w Zittau oraz na uniwersytecie w Lipsku. W roku 1713 otrzymał powołanie jako nauczyciel w tutejszej szkole, w roku 1720 - jako pastor w GroBhennersdorf w Saksonii, a w 1726 r. - jako pastor tutaj. W 1714 r. ożenił się z panną Anną Marią Schwentner, miał 9 dzieci i 6 wnucząt. Człowiek oddany Bogu, o wielkim darze charakteru, sprawowania urzędu i łaski, nauczyciel, który bez zarzutu wykonywał swoją pracę, świecąc przykładem swoim wiernym. Z woli Boga 1 sierpnia 1745 r., w siódmą niedzielę po Trinitatis na ambonie, podczas nabożeństwa, o godzinie pół do drugiej trafiony uderzeniem pioruna, odwołany został z urzędu i przyjęty w grono wiecznej wspaniałości, w wieku 69 lat, 9 miesięcy i jednego dnia.

Jelenia Góra!

Nie zapomnij tego twojego nauczyciela i Jego słów. Spójrz na Jego koniec i idź za Jego wiarą.

6) magister Jeremias Ketzler, urodzony w r. 1701 w Jeleniej Górze. W roku 1726 powołany został na diakona i w trzeci dzień Zielonych Świątek wygłosił swoje kazanie inauguracyjne. W sile wieku uległ śmiertelnej chorobie i zmarł w roku 1745, w 43 roku życia i 19 roku sprawowania urzędu.

7) magister Johann Gottfried Neunherz, urodzony w 1706 r. w Lubaniu. 23 maja 1730 r. powołany został na diakona w Jeleniej Górze. Zmarł jednak już w roku 1737, w 31 roku życia.

8) magister Ferdinand Weissig, urodzony w r. 1696 w Jeleniej Górze. W roku 1737 została powołany jako diakon do Jeleniej Góry, w roku 1738 wygłosił swoje kazanie inauguracyjne. Zmarł w 1764 r.

9) magister Gottlob Kahl, urodzony w 1713 r. w Jeleniej Górze. W roku 1738 otrzymał wokację do Jeleniej Góry. W roku 1786 obchodził jubileusz sprawowania urzędu, był jednak już bardzo słaby, jak niegdyś jego ojciec, i wygłosił jedynie błogosławieństwo z ołtarza. Wkrótce, 23 maja, zmarł w 73 roku życia.

10) magister Benjamin Weinmann, urodzony w 1722 r. w Jeleniej Górze. W roku 1745 został powołany na najniższego kaznodzieję w Jeleniej Górze, a w roku 1787 został pastorem prymariuszem. Zmarł 1 stycznia 1795 roku. II) Paul Heinrich Burchardi, urodzony 23 sierpnia 1714 r. w Königshain koło Górlitz. Wybór na tutejszego diakona z powodu choroby mógł przyjąć dopiero 21 stycznia 1753 r, w Trzecią Niedzielę po Epifanii. Zmarł w 1777 r.

12) magister Karl Wilhelm Weissig, urodzony w 1731 r. w Bogatyni koło Zittau. W roku 1764 powołany został jako najniższy stopniem diakon do tutejszego kościoła. W Piątą Niedzielę po Trinitatis, 7 lipca 1765 r. został uroczystie wprowadzony na urząd. Zmarł jako drugi diakon w 1783 r.

13) Friedrich Benjamin Schwarz, ur. w 1731 r. w Żarach, na Dolnych Łużycach. W 1777 r. został diakonem w Jeleniej Górze. W roku 1783 odszedł na kaznodzieję do Miłkowa i był pierwszym duchownym, który przeszedł z tutejszego kościoła do innego. Zmarł w 1816 r., w wieku 86 lat.

14) magister i doktor teologii Johann Augustin Letsch, urodzony w. 1745 r. w Rokitnicy koło Złotoryi. W 1783 r. wybrano go drugim diakonem w Jeleniej Górze. W roku 1795 został pastorem prymariuszem, a w 1804 r. inspektorem powiatowym, od roku 1806 z tytułem superintendenta. W roku 1819 obchodził uroczystie 50-lecie swojego urzędu, zmarł w roku 1823.

15) Johann Friedrich Glaubitz, ur. w 1743 r. w Młyńsku. W 1783 r. otrzymał powołanie na trzeciego diakona w Jeleniej Górze, gdzie zmarł w 1810 r., w wieku 68 lat, jako archidiakon, po 27 latach sprawowania urzędu;

16) Georg Gottlob Friebe, urodzony 23 kwietnia 1752 r. w Trzcińsku. W roku 1786 został diakonem w Jeleniej Górze. Po objęciu w 1811 r. funkcji archidiakona zmarł w 1819 r.

17) Ernst Gottlob Meißner, urodzony 9 sierpnia 1752 r. w Kromnowic. Od 1795 r. był najmłodszym diakonem w Jeleniej Górze. Zmarł w roku 1814.

18) Friedrich Andreas Nagel, urodzony w 1780 r. w Halle. W roku 1811 dostał powołanie na młodszego diakona w Jeleniej Górze, w 1815 r. został drugim diakonem, w 1820 r. archidiakonem, a w 1823 r. pastorem prymariuszem i superintendentem. W roku 1844 zrezygnował z urzędu superintendenta, a rok później z urzędu kaznodziei i wyjechał z Jeleniej Góry.

19) Karl Gottlob Jäkel, urodzony w r. 1782 w Strzegomiu. W 1820 r. został diakonem w Jeleniej Górze. Od 1834 roku przejął obowiązki duszpasterza wojskowego. W roku 1844 został zarządcą superintendenty, zmarł nagle 27 czerwca 1845 r.

20) Wilhelm Heinrich Havenstein, urodzony w 1791 r. w Sulechowie. W roku 1815 powołany został jako młodszy diakon do tutejszego kościoła ewangelickiego. W roku 1827 został mianowany radcą konsystorialnym przy rządzie w Legnicy, równocześnie na pastora w Koskowicach. W roku 1838 został przeniesiony na takie samo stanowisko do Frankfurtu nad Odrą.

21) Carl Rudolph Samuel Peiper, urodzony 20 stycznia 1798 r. W roku 1824 powołany został jako subdiakon do Jeleniej Góry, w 1839 r. w Berlinie otrzymał tytuł doktora filozofii i w 1846 r. mianowany został seniorem i archidiakonem w Kościele Łaski. Do dzisiejszego dnia piastuje tę funkcję w naszym Kościele Łaski, a 18 maja 1874 r. obchodził uroczystość 50-lecia swojej posługi.

22) Carl Ernst Julius Henkel, urodzony we Frankfurcie nad Odrą w 1793 r. W 1813 r. na wezwanie króla zamienił pióro na miecz i jako ochotnik zdobył wraz ze zwycięską armią stolicę wroga. W roku 1828 przybył jako subdiakon do Jeleniej Góry; w 1846 r. został pastorem prymariuszem i po dziś dzień pracuje w Kościele Łaski. Jubileusz 50-lecia jego posługi kapłańskiej obchodzone były uroczystie 23 września 1874 r.

23) Ernst Bernhard Hesse, urodzony w 1818 r. w Złotniku koło Żar. W 1846 r. został powołany do Jeleniej Góry jako subdiakon. W 1857 r. zamienił tutejszy urząd na diakonat we wrocławskim kościele św. Bernardyna.

24) Wilhelm Trepte, urodzony w 1810 r. w Drebkau [Drjowk] koło Calau | Kalawą na Dolnych Łużycach. W 1846 r. został powołany do Jeleniej Góry jako subdiakon, w 1855 r. przeniesiony został do parafii w Groß-Gräfendorf w okręgu rządowym Merseburg.

25) Carl Johann Herrmann Werkenthin, urodzony 29 sierpnia 1817 r. w Sandau nad Łabą. W 1844 r. powołany został przez Jego Wysokość króla Fryderyka Wilhelma IV na pierwszego pastora norweskiego kościoła Wang w powiecie jeleniogórskim, w 1855 r. przyszedł jako 4 kaznodzieja do Kościoła Łaski w Jeleniej Górze, zastępując subdiakona Trepte. W 1858 r. awansował na trzeciego kaznodzieję, zastępując powołanego do Wrocławia pastora Hesse; później został superintendentem diecezji jeleniogórskiej. W roku 1871 odszedł stąd do Brzegu.

26) Miejsce czwartego kaznodziei zajął 26 kwietnia 1859 r. konrektor Finster z Frysztadu, po odejściu Werkenthina otrzymał 31 lipca 1859 r. stanowisko trzeciego kaznodziei, które piastuje do teraz.

27) Miejsce czwartego kaznodziei zajął pastor Schenk z Rothenburg, funkcję tę sprawuje do dziś.

Przewodniczącymi Rady Kościelnej są obecnie: Conrad, kapitan i rajca miejski; dr Lindner, dyrektor gimnazjum; Lucas, aptekarz z Kunic; Vietsch, prokurator; Gebauer, kupiec i rajca miejski; Großmann, aptekarz, Günther Hermann, kupiec, Thalheim, aptekarz i rajca miejski; Hoffmann Friedrich, kupiec; Mentzel, mydlarz; Windeck, urzędnik; Ludewig, kupiec.

Przedstawicielami gminy: a)

z miasta: Dunkel, aptekarz; Lampert, kupiec; Aschenborn, prawnik; Bettauer, kupiec; Wiester, prawnik; Lundt sen. Rentier; Siebenhaar, ogrodnik parkowy; Bormann, mistrz młynarski; Schlarbaum, rajca miejski; Harrer, rentier; Irsig, kupiec; Pfund, właściciel drukarni książek; Schneider Carl, kupiec; Lannte, mistrz bielarstwa; Wittig, mistrz stolarski; Gobler, komorzy; Günther, kapitan i właściciel agencji pocztowej; Ludewig, Hermann, kupiec; dr Rimann, lekarz; Hertzog, fabrykant skórny; Krause, rymarz; Topler sen., kupiec; Wenke, mistrz kuśnierki; Du Bois Rudolph, fabrykant; von Merkel królewski radca rządowy; Wchrsig Georg, mistrz piekarski; b) z spoza miasta: Matthäi, fabrykant ze Strupie; Jrebs Gottlieb, właściciel ziemski **ze Strupic**; Weichenhain, sędzia z Kunic; Fischer, Carl, właściciel ziemski w Kunicach; Pätzold, sędzia z Jeżowa Sudeckiego; Stumpe Ernst, właściciel ziemski z Jeżowa Sudeckiego; Ender, właściciel sołectwa w Goduszynie; Täsler, sędzia w Czarnem; Siegert, dzierżawca dóbr w Grabarowie; Krieg, dyrektor fabryki w Dąbrowicy.

Kantorami ewangelickimi w tutejszym Kościele Łaski byli: 1) Tobias Volkmar, urodzony w 1678 r. w Złotym Stoku. W 1709 r. został wybrany kantorem, organistą i nauczycielem w Jeleniej Górze. Od 1724 był jedynie kantorem i dyrektorem chóru muzycznego. Zmarł roku 1756 w wieku 79 lat. 2) Ernst Heinrich Hentschel, urodzony w 1714 r. w Ścinawie. W roku 1756 objął urząd kantora i nauczyciela w Jeleniej Górze. Zmarł w roku 1770. 3) Johann Christian Teucher, urodzony w r. 1748 w Groß-Dittmannsdorf koło Drezna. W 1771 r. został powołany na kantora w jeleniogórskim Kościele Łaski. Zmarł w 1803 r. 4) Johann Gottfried Säring; 5) Johann Gottlieb Hoppe, urodzony w Langhelligsdorf [Pogwizdów] koło Bolkowa. W 1816 r. powołany został na stanowisko kantora w Jeleniej Górze, gdzie w 1843 r. obchodził 50-lecie sprawowania urzędu. Zmarł 14 lipca 1856 r. 6) Carl Rudolph Leberecht Eduard Thoma, urodzony 22 lutego 1829 w Lehselwitz [Lasowice] koło Ścinawy. W sierpniu 1857 r. otrzymał powołanie na kantora i dyrektora chóru w Kościele Łaski w Jeleniej Górze, urząd objął 1 października 1857 r. W 1862 r. powołany został jako kantor w kościele św. Elżbiety we Wrocławiu, gdzie po kilku latach otrzymał tytuł „Królewskiego Dyrygenta”. Jego następcami tutaj byli: 7) Gustav Wilhelm Borrmann, urodzony 18 października 1827 r. w Przesiece, w powiecie jeleniogórskim; urząd objął w 1862 r, piastuje go do dzisiaj. Organistami ewangelickimi byli: 1) Tobias Volkmar - od 1709 r. organista, kantor i nauczyciel w Jeleniej Górze. Piastował te trzy stanowiska do 1724 r., a następnie złożył urząd organisty i nauczyciela, pozostając jedynie kantorem. 2) Johann Balthasar Reimann, urodzony w 1702 r. we Wrocławiu. W 1729 r. został powołany na tutejszego

organistę, a urząd ten sprawował do śmierci w 1749 r. 3) GottJob Kuhn, urodzony w 1729 r. w Hermsdorf koło Schmiedeberg [w Erzgebirge, Rudawy Łużyckie]. W 1750 r. został wybrany organistą, zmarł w 1800 r., w kilka miesięcy po uroczystościach obchodów 50 rocznicy sprawowania urzędu. 4) Wilhelm Gotthard Kahl, urodzony w Conradswaldau [Grzędy | koło Kowar. Objął urząd 4 stycznia 1801 r. i sprawował go do dnia śmierci, 13 grudnia. 5) Gottlieb Franz Schneider, urodzony w 1797 r. w Altgersdorf koło Lobau. Pracę organisty w tutejszym ewangelickim Kościele Łaski rozpoczął w 1835 r., zmarł po krótkiej chorobie 4 sierpnia 1856 r. 6) Heinrich Julius Tschirch, urodzony 3 lipca 1820 r. w Lichtenau [Zaręba] koło Lubania. Od 1 października 1857 r. organista w tutejszym Kościele Łaski. W 1863 r. otrzymał tytuł „Królewskiego Dyrygenta Muzycznego”, ku powszechnej żałobie zmarł 9 kwietnia 1867 r. Po nim nastąpił 7) Carl Ludwig Riedel, urodzony w Peterswaklau [Pieszyce] koło Dzierżoniowa 25 lipca 1833 r., objął urząd 1 listopada 1867 r. i sprawuje go do dzisiaj.

Jeśli chodzi o kościół, należy wspomnieć jeszcze następujące wydarzenia, częściowo omawiane w poprzednich rozdziałach niniejszej kroniki. 1 sierpnia 1745 r. kościół został trafiony przez piorun, który zabił stojącego na ambonie magistra Adolpha.

7 maja 1759 r. obchodzono - w samym środku wojny siedmioletniej - 50-lecie położenia kamienia węgielnego. 25 kwietnia 1768 r. świętowano 50-lecie uroczystej konsekracji kościoła ewangelickiego.

26 maja 1775 r. inspektor Kahl ochrzcił pięciu Żydów z Wrocławia. W 1793 r. pokryto wieżę blachą. Miasto i wsie zebrały w sumie ponad 3000 talarów, pieniądze dawali także katolicy. Kula wykonana przez kowala miedzianego Christ. Stiinkera, oraz krzyż promienisty zostały pozłoczone, a na wieży i całym kościele zamontowano piorunochrony.

16 października 1806 r. spłonęła wieża kościelna. Prace remontowe przy poszyciu prowadził pewien blacharz. Nie zachowawszy odpowiedniej ostrożności i pozostawiając pracę czeladnikom doprowadził do tego, że rozżarzone węgle wzniciły ogień, od którego zajęły się wióry. Po skończonej pracy pożar rozprzestrzenił się niepostrzeżenie. W ciągu półtorej godziny ogień objął całą wieżę oraz cztery wieżyczki boczne. Stopi

ły się dzwony, a rozgrzana blacha spływała z dachu niczym ognisty strumień.

Wewnętrzna kopuła kościoła, dzięki swojej niezwyklej konstrukcji, wytrzymała zawalenie się wieży; miejski cieśla Scholz wraz ze swoimi czeladnikami ciężko, ale szczęśliwie walczył z ogniem, nie dopuszczając do jego rozprzestrzenienia się.

17 września 1810 r. ponownie umieszczono na wieży kulę i krzyż, dzięki szerokiej pomocy finansowej. Jeszcze tego samego miesiąca zamontowano na wieży piorunochron. W październiku odlany został dzwon godzinowy, ważący 15 cetnarów 14 funtów, kosztujący 1095 talarów 5 groszy srebrnych 8 fenigów. Jest na nim następujący napis: *Odlany w 1810 r. u wdowy Christ. Eleonory Seifert, z. domu Fuchs. Ufundowany, podobnie jak dzwony z. 1807 r. ku pamięci kupra, pana Joli. Corn. Franza, który zmarł 10 czerwca 1796 r. przez, wdowę panią Renate Helene z. domu Ketzler.* 12 czerwca 1809 r. obchodzono 100 jubileusz położenia kamienia węgielnego. Gdy superintendent Letsch właśnie miał rozpocząć kazanie, wybuchła panika i tak wielki ścisk, że wiele osób straciło przytomność, a pewien 11-letni chłopiec stracił życie.

Od 1836 r. kościół posiada zegar na wieży, zakupiony ze środków przekazanych przez wdowę po kupcu Lauderze w wysokości 700 talarów.

Nigdy nie przerwano odprawiania nabożeństw, ani podczas wojny siedmioletniej, ani po pożarze wieży, ani nawet w 1813 r. W 1813 r. odprawiono tu nabożeństwo grekokatolickie ku czci rosyjskiego pułkownika Winuchowa, który poległ pod Wleniem. 17 kwietnia 1813 r. odbyło się zaprzysiężenie i błogosławieństwo 2000 członków Landwehry, natomiast 4 lipca upamiętniono poległych w wojnie wyzwoleniczej. Ustawione zostały wówczas tablice pamiątkowe z nazwiskami ofiar wojennych, które należały do tutejszej parafii. 31 października 1817 r. odbyły się uroczystości związane z 300 rocznicą Reformacji; przy tej okazji w kościele, naprzeciwko hali chrztów ustawiono popiersie Lutra⁴¹, autorstwa Schadowa. Uprzednio w tym miejscu swoją lożę miał kupiec Hess, jednak chętnie zrezygnował z niej, przeznaczając miejsce na ten cel. E31ok marmurowy nosi napis; „Od potomnych ich skromne podziękowanie”. 25 maja 1818 r. odbyły się uroczystości trzechsetnej rocznicy poświęcenia kościoła. 3 grudnia 1819 r. superintendent Letsch obchodził 50-lecie pełnienia urzędu, podobnie, jak czynili to: w 1731 r. senior Neunherz, 7 sierpnia 1750 r. magister Christ. Kahl, a 1 sierpnia 1786 r. jego syn, magister Gottl. Kahl.

Zanim przejdziemy do opisu cmentarza przy Kościele Łaski, wspomnimy jeszcze niektóre uroczystości kościelne, choćby obchody Dnia Wyznania Augsburskiego 25 czerwca 1830 r., uroczystości ku pamięci zmarłego 7 czerwca 1840 r. króla Fryderyka Wilhelma II, które odbyły się 19 lipca tegoż roku. 4 sierpnia 1844 r. odbyło się nabożeństwo dziękczynne w intencji cudownego ocalenia życia króla Fryderyka Wilhelma IV i jego królowej-małżonki. **15 maja 1846 r. dziś nieżyjący już pastor Roth z Mysłakowic**, został mianowany przez generalnego superintendenta Śląska, nadradcę konsystorialnego dr. Halina superiintendentem diecezji jeleniogórskiej.

W 1854 r. w powiecie jeleniogórskim miała miejsce generalna wizytacja kościelna: nabożeństwa początkowe i końcowe odbyły się w Kościele Łaski. 27 lipca 1855 r. Kościół Łaski odwiedzili Ich Wysokości król i królowa. 4 lipca 1859 r. odbyły się uroczystości 150-lecia kościoła. 14 lipca 1861 r. odbyło się nabożeństwo w intencji cudownego ocalenia życia Jego Wysokości Wilhelma I, do którego strzelił były student z Odessy.

11 listopada 1866 r. po zakończeniu wojny z Austrią w kościele odbyły się uroczystości pokojowe, 20 czerwca 1869 r. Kościół Łaski zaszczyliły swoją wizytą wdowa po królu bawarskim wraz z księżną Hesji.

18 czerwca 1871 r. odbyły się uroczystości związane z zakończeniem wojny z Francją.

2 września w latach 1871, 1872 i 1873 obchodzono święto bitwy pod Sedanem. W 1874 r. Rada Parafialna ewangelickiego Kościoła Łaski pod wezwaniem Krzyża Chrystusowego przedstawiła sprawozdanie majątkowe z uwzględnieniem wszelkich zapisów na rzecz kościoła, stan na koniec roku 1873. Sprawozdanie powielone jest na dwie części główne, i część główna masa majątkowa kościoła, stan kasy kościelnej na koniec roku 1873:

w gotówce: 811 tal. 24 gr. sr. 10 fen.

aktywa: 8842 tal. 11 gr. sr. 3 fen.
kwota przeznaczona na naprawę organów 1035 tal. 19 gr. sr. 2 fen.
kwota z zysków z legatów 91 tal. 16 gr. sr. 4 fen.
Winklera 816 tal. 19 gr. sr. 4 fen.

A.

Legaty przekazane wprawdzie kościołowi, którymi kościół jednak tylko zarządza, dochody z których przekazywane są w całości lub w części określonym osobom:

Aktywa: 10558 tal. 6 gr. sr. 9 fen.

B.

Legaty przekazane pod wyraźnym warunkiem ich zachowania lub pod innymi warunkami;

Legaty, które pozostawione zostały kościołowi bez żadnych dodatkowych warunków Suma z I i 2, aktywa: 27851 tal. 1 gr. sr. 6 fen.

C.

Legaty pozostawione kościołowi na pokrycie określonych kosztów, z których nadwyżki trafiają do kasy kościelnej

Aktywa: 9953 tal. 29 gr. sr. 11 fen.

Suma z I i II, aktywa: 60452 tal. 14 gr. sr. 3 fen.

Cmentarz przykościelny, pośrodku którego stoi Kościół Łaski, a który przyjął pierwsze ciało 16 stycznia 1710 r. (pani doktorowa Köhler, z domu Schulz), kiedy to również został poświęcony, otoczony jest murem i należy do najpiękniejszych na Śląsku. Główne wejście prowadzi od Bahnhofstraße [ul. 1 Maja], nad nim znajduje się napis „**Wstępujcie w Jego bramy wśród dziękczynienia, wśród hymnów w Jego przedśionki; chwalcie Go i błogosławcie Jego imię!**” - Psalm 100 wiersz 4. Przy murze od strony północnej zachodniej i wschodniej znajdują kaplice grobowe i grobowce, których bogate zdobienia świadczą o dobrobycie Jeleniej Góry w dawnych czasach; ponadto na cmentarzu znajdują się liczne pomniki nagrobne, których wartość artystyczna warta jest wspomnienia: zaprojektowany w Rzymie i wykonany w marmurze przez Pettricha z Drezna grób tak wielce zasłużonego dla Jeleniej Góry kupca Cornela Franza, położone opodal groby drukarza ksiązek Landolta, rektora Bauera, dyrektora gimnazjum Kórbera, doktora Heidricha, prorektora Endera oraz córki tajnego radcy Schaffera. żony von Breitenbaucha, położony w północnej części cmentarza, na prawo od wejścia na cmentarz. Słowa, jakie na widok tego cmentarza wypowiedział Fryderyk Wielki, spoglądając nań z okien budynku przy ul. 1 Maja, przytoczone zostały już wcześniej²⁴².

7) Królewskie gimnazjum i jego rektorzy, prorektorzy, konrektorzy, starsi nauczyciele, nauczyciele i kantorzy

Gimnazjum, zwane w pierwszym stuleciu swojego istnienia „liceum”, pierwotnie własność ewangelickiej gminy wyznaniowej, jego patronem było Kolegium Kościelne, a

od 1858 r. - państwo, zostało wybudowane w tym samym czasie, co Kościół Łaski p/w Krzyża Chrystusowego na podstawie Konwencji z Altranstadt, zawartej pomiędzy cesarzem Józefem I a królem Szwecji Karolem XII i reccsu egzekucyjnego z 3 września 1707 r. Reformacja dotarła na Śląsk w 1524 r., naukę w wybudowanej przez Radę Miejską w 1566 r. szkole łacińskiej w miejscu, gdzie stała stara szkoła, która spłonęła w 1549 r., a gdzie obecnie znajdują się mieszkania dla księży, prowadzili luterańscy nauczyciele. Nauczycielami tymi byli: Andreas Treiber (1526 r.), następnie Albert Kindler, Sebastian Woli. Thomas Colerus, magister Christoph Schilling, Paul Knauer, Georg Amerinus, Georg Hanisius, Melchior Freudenberg, Johann Rudolph, Georg Tilesius, Daniel Wanke i Johann Heidorn do 1639 r. Wówczas doszło do wielkiego kryzysu nauczania; brakowało osobistości mogących nauczać młodzież, ponadto od 1590 r. religia katolicka stała się obowiązującą, nic potrafiiono temu zaradzić; nauczanie przejęli jezuita, którzy prowadzili je aż do połowy minionego stulecia. W tym czasie ponownie rozpoczęto również nauczanie ewangelickie, które prowadził początkowo powołany 3 czerwca 1709 r. na nauczyciela niemieckiego Daniel Storch z Lipska, nauczyciel i pisarz sądowy w Księstwie Świdnickim. Szkoła mieściła się w wynajętej izbie w kamienicy Christiana Weissiga przy obecnej ul. Pijarskiej, nr hipoteki 630; 15 czerwca 1709 r. zatrudniony został drugi nauczyciel, literat Conradi. Z początkiem 1710 r. rozpoczęto starania o powołanie szkoły łacińskiej; pierwszymi nauczycielami byli magister George Weinmann i magister David Zeller. Kolegium Kościelne przydzieliło im dwie górne izby w bidami Glafeya przed Bramą Zamkową, 28 stycznia zostali mianowani uroczyście przez seniora magistra Neunhcrza. Do czerwca liczba uczniów wzrosła do 123. Pan magister Weinmann prowadził wówczas pierwszą klasę, jego uczniami byli: Johann George Geis- sler z Twardocic, Christoph Beyer z Jeleniej Góry, Fcrinand Weissig z Jeleniej Góry, David Gottlieb Buchs z Jeleniej Góry, Johann George John z Jeleniej Góry, Christian Bergmann z Goldram, Johann Jari z Giebułtowa, Christian Wendrich z Malinnika, Christian Melchior Holtzbecher z Jeleniej Góry, David Knebel z Jeleniej Góry, Samuel Göttlich Köhler z Jeleniej Góry, Christian Gottlieb Thiele z Jeleniej Góry, Christian Gottlieb Opitz z Jeleniej Góry, Conrad Streit z Jeleniej Góry, Johann Christoph Monse z Jeleniej Góry, Johann Gotfried Pohl z Jeleniej Góry, Johann Christian Hielscher z Jeleniej Góry, Johann Alex Röhr z Jeleniej Góry, Christian Gottlieb Schneider z Jeleniej Góry, Christian Melchior Brendel z Jeleniej Góry, Daniel Stoppe z Jeleniej Góry, Johann Goottfried Schimmburg z Jeleniej Góry, Johann Christoph Ußwald z Kunic, George Heinrich Heidrich z Jeleniej Góry, Samuel Kambach z Jeleniej Góry, Gottfried Constantin Schieberlin z Jeleniej Góry, Johann Christoph Friedrich z Cieplic, Abraham Kühn z Maciejowej, Jeremias Abraham Köhler z Zagania, Johann Georg Sauer z Goldram, Johann Georg Anders z Jeleniej Góry, Christ. Au- mann z Jeleniej Góry, Christ. Mich. Dittmann z Jeleniej Góry, Joh. Tob. Tietze z Jeleniej Góry, Christ. Paul Bänisch z Jeleniej Góry, Gottfried Rothe z Jeleniej Góry, Gottfried Frömberg z Jeleniej Góry, Carl Thomas Ruppau z Jeleniej Góry, Joh. Friedr. Kund z Mniszkowa. Magister Zcller prowadzi drugą klasę z następującymi uczniami: Joh. Siegrn. Gottschalt z Jeleniej Góry, Joh. George Holzbrecher z Jeleniej Góry, Melchior Hellge z Jeleniej Góry, Christoph Reichstein z Jeleniej Góry, Christ. Gottl. Rosenhanhz Jeleniej Góry,

Adam Heinr. Feidc z Jeleniej Góry, Gottl. Schröter z Jeleniej Góry, Siegm. Hornig z Jeleniej Góry, Joh. Georg Urban z Jeleniej Góry, Melchior Urban

M- Na podstawie Zellera „Verrnehrte Hirschberger MerkwUrdigkciten”, manuskrypt; opis ewangelickiego Kościoła Laski; ulotki jubileuszowej z 4 lipca 1859 r. i „Krótkiej historii” tegoż, druk okolicznościowy z 1809 r., oraz programu gimnazjum jeleniogórskiego z 29 września 1862 r.

²⁴⁰ [Vogt pomylił tu nazwisko z miastem pochodzenia architekta, prawidłowo: Martin Franz z Revela (dziś: Tallinn)].